

ВІДГУК

офіційного опонента доктора географічних наук, професора
Шищенка Петра Григоровича на дисертаційну роботу

Вішнікіної Любові Петрівни

**«МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ З ГЕОГРАФІЇ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ»**

подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі
спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (географія)

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Виконане Л.П.Вішнікіною дисертаційне дослідження присвячене вирішенню актуальної наукової педагогічної проблеми: аргументоване обґрунтування, детальне розроблення, верифікована апробація сутності і змістового наповнення методичної системи формування предметної географічної компетентності в учнів основної школи. Детальне ознайомлення з представленою дисертаційною роботою, опублікованими її автором напрацюваннями засвідчують своєчасність постановки цієї проблеми у зв'язку з актуальним реформуванням світньої і наукової галузей в Україні, новими законодавчими актами щодо загальної середньої і вищої освіти, спрямуванням їх до Європейського освітнього простору.

Виконана Л.П.Вішнікіною робота пов'язана з Державною програмою «Освіта» (Україна XXI століття)», дослідженнями відділу навчання географії та основ економіки інституту педагогіки НАПН України «Науково-методичні засади формування і реалізації оновленого змісту географічної освіти в основній школі».

Сформульовані автором в роботі мета і завдання, об'єкт і предмет дослідження, теоретико-методологічні і методичні положення щодо концептуальних наукових засад компетентнісного підходу до навчання географії та його реального впровадження в практику освітньо-виховного процесу в новій українській школі є актуальними для теорії і методики навчання географії, розвитку психодидактичних засад предметної географічної компетентності учнів, педагогічної науки. Застосовані в роботі понятійно-термінологічний апарат, методи досліджень (теоретичного аналізу й узагальнення, емпірико-педагогічного спостереження, статистико-математичного аналізу даних педагогічного експерименту) відповідають сучасному рівню теорії і методики навчання географії, вносять в цю педагогічну галузь нові підходи, які пронизують представлену автором дисертаційну роботу.

Новизна дослідження, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. При формулюванні новизни, основних положень дослідження, отриманих висновків і рекомендацій Л.П.Вішнікіна виходить із розроблених нею теоретико-методичних засад формування географічних компетентностей учнів у системі шкільної географічної освіти (розділ 1, с.20-67), аналізу психодидактичних засад компетентнісного навчання географії (розділ 2, с.68-113), обґрунтування і

змістового наповнення предметної географічної компетентності учнів (розділ 3, с.114-241), авторського структурування та проектування компетентнісно-формувальних уроків географії (розділ 4, с.242-310), достатності вибірок для статистичного визначення рівня сформованості предметної географічної компетентності учнів (розділ 5, с.311-389). Наведений послідовний перелік розділів дисертації засвідчує її структурну логічність і змістову обґрунтованість безперечної новизни отриманих результатів дослідження в їх авторському формулюванні.

Вагомим творчим здобутком автора вважаємо наведену в роботі професійну структуру предметної географічної компетентності учнів, оригінальну блокову модель системи формування ПГКУ, застосування на компетентнісно-формувальних уроках географії, позаурочному і позакласному навчанні сучасних технологій навчання.

Проаналізувавши та узагальнивши міжнародні та вітчизняні освітні напрацювання Л.П.Вішнікіна формулює власні визначення компетенцій як конкретних освітніх норм, «досягнення яких може свідчити про можливість правильного розв'язання будь-якого завдання на основі застосування результатів здобутої географічної освіти» (с.47); комплексу географічних компетентностей; складників ПГКУ як компетентності (с.53); критеріїв сформованості компонентів та елементів ПГКУ; предметної географічної компетентності учнів як їх здатності «до застосування здобутих географічних знань, умінь і навичок, ціннісних установок і специфічного географічного мислення, сформованих на підґрунті здібностей й життєвого досвіду», необхідних для оптимізації «діяльності у довкіллі, передбачування наслідків такої діяльності та розв'язання власних життєвих завдань і проблем» (с.55-56). Авторське визначення компетентності у широкому розумінні - як загальної здатності людини використовувати набуті впродовж життя знання, світоглядні установки й досвід творчої діяльності, спілкуванні, соціальних стосунках логічно узагальнені в структурі ПГКУ, складниками якої є її компоненти (змістовий, діяльнісний, ціннісний, світоглядний), власне ПГКУ та їх зміст (таб.1, с.10 автореферату). Варто погодитися з твердженням автора дисертації: сучасна вітчизняна географічна освіта отримала новий вектор розвитку – предметно-компонентності навчання географії (с.67).

Впровадження компетентнісного підходу в навчання географії, формування ПГКУ автор дисертації пов'язує з психодидактикою, метою якої є організація навчально-пізнавального процесу як дієвого засобу досягнення предметного результату, яким є компетентність учня. В дисертації Л.П.Вішнікіної аналізується вплив когнітивних процесів на навчально-пізнавальну діяльність учнів з географії (рис.2.1, с.75), впливи відчуттів на формування ПГКУ (табл.2.1, с.76), сутність та засоби мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів в процесі набуття ними компетентностей, алгоритми їх формування, взаємозв'язки змістового компонента ПГКУ (емпіричні та теоретичні знання) з процесом пізнання (чуттєвого, логічного), мотиваційні прийоми вчительських намагань формувати географічні уявлення, образи географічних об'єктів, розвивати логічне мислення учнів, формувати

понятійний апарат як основу наукового географічного бачення світу; автором дисертації обґрунтовується логічна послідовність етапів формування географічних понять, можливості встановлення ознак рівнів сформованості географічних понять в учнів, особливостей формування розуміння і засвоєння географічних причинно-наслідкових зв'язків, розуміння географічних закономірностей; автор акцентує увагу на важливості набуття учнями картографічних та інформаційних умінь, виокремлює загальні етапи формування географічних умінь і обґрунтовує їх змістову сутність, складники критичного мислення учнів, їх творчої діяльності (с.83-110).

Обґрунтуванням теоретичних засад створення методичної системи формування ПГКУ наповнений третій розділ дисертаційної роботи, змістову сутність якої сконцентровано навколо вже згаданої авторської блокової моделі (рис.3.1, с.119). Основними взаємодіючими блоками на вході моделі виступають концептуальний, змістовий процесуальний та контрольньо-процесуальний компоненти, які на виході результуються в очікуваних результатах уже згаданої здатності учнів застосовувати географічні, вміння та навички. В якості зовнішнього впливу визначені компоненти системи виступають об'єкт дії – взаємодії (навчально-виховний процес з географії), предмет дії – взаємодії (ключові, міжпредметно-інтегральні та предметні компетентності), суб'єкти дії – взаємодії (критично мислячий учень, вчитель географії). Важливим складником моделі виступає блок, який забезпечує механізм структурно-мережевої реалізації зв'язків між елементами системи. Далі в тексті дисертації розглядаються компонентна, результувальна, регулювальна підсистеми в складі методичної системи ПГКУ (табл.3.1), елементи концептуального компонента (табл.3.2), тематика змістового, процесуального і контрольньо-корегувального компонентів (з коментарем), чинники взаємодії системи із зовнішнім середовищем (табл.3.4). Відповідно до існуючих класифікацій моделей (Ю.Сурмін. Майстерня вченого: Підручник для науковця, 2006) запропоновану в дисертації модель можна дефінувати як концептуально-теоретичну модель, спрямовану на побудову методичного процесу навчання географії, теоретичне з'ясування суті об'єкту та процесу в діяльнісному вимірі.

До суттєвих надбань автора дисертації в змістовому наповненні методичної системи формування ПГКУ варто віднести наступні.

1.Обґрунтування комплексу методів і методичних прийомів формування предметних географічних компетентностей учнів (с.124-162):

- виокремлення методів навчання географії за характером навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- встановлення відповідності між методами навчання географії та рівнями засвоєння знань учнями;
- розкриття сутності проблемного, евристичного, дослідницького методів викладання навчального матеріалу на уроках географії з подоланням певних суперечливих ситуацій;
- виявлення особливостей методичних прийомів предметно-компетентнісного навчання географії (табл.3.5);

- формування дидактичних вимог до розповіді учителя (наукової, описової, художньої, науково-популярної); дидактичних вимог до застосування навчального пояснення; дидактичних вимог до застосування навчальної бесіди, навчальної дискусії, яка проектується за визначеним алгоритмом; дидактичних вимог до навчальної лекції із застосуванням прийомів активізації навчально-пізнавальної активності учнів;
- з'ясування умов ефективності демонстраційного навчального дослідження як методичного прийому навчання географії, його наукової і прикладної складової, ролі в цьому навчальних спостережень;
- формулювання творчих вправ, дидактично мотивованих географічних задач за певною тематикою.

2. Представлення засобів компетентнісного навчання географії (с.162-236):

- узагальнення підходів до трактування поняття засобів навчання географії, дидактичних вимог до використання унаочнювальних засобів у процесі формування ПГКУ;
- диференціація засобів компетентнісного навчання географії за їх групами: об'єктно-натуральні, об'єктно-замінювальні, природничо-прикладні, апаратно-забезпечувальні, інформаційно-інтегровані; вирізнення засобів компетентнісного навчання;
- узагальнення видів і змісту картографічних творів (топографічних планів і карт, географічних карт, географічних атласів), геоінформаційних моделей, їх місце в формуванні предметно-географічних компетентностей учнів;
- з'ясування функцій компетентнісного підручника з географії (формульованої, інформаційної, спрямованої, комунікативної, виховної, диференційованого та індивідуального навчання) на паперових і електронних носіях;
- систематизація форм організації процесу компетентнісного навчання географії, пізнавальної активності учнів (рис.3.7), застосування в навчальному процесі парної форми –діалогових пар, груп для розв'язання географічних завдань і вправ, кооперативно-групового спілкування.

Заслуговує на увагу авторська концепція компетентнісно-формульованих уроків географії, їх структура та різновиди (рис.4.1) та особливості проектування. Автор дисертації переконливо доводить думку, що згідно з компетентнісним підходом до навчання географії бачення типу та відповідної структури уроку змінюється, оскільки відбулася суттєва зміна цільового компонента уроку. За компетентнісного навчання основним завданням уроку є формування здатності учнів до застосування навчальних досягнень з метою розв'язання важливих для життя завдань і проблем географічного спрямування. Раціональним зерном розділу є формулювання основних ознак компетентнісно-формульованого уроку географії, поміж яких головним є те, що навчальну (когнітивну), розвивальну й виховну мету такого уроку реалізують

обрані вчителем відповідно до кожного уроку ключові, міжпредметно-інтегральні та предметно-географічні компетентності. Діяльнісний же характер формування предметної географічної компетентності учнів забезпечується за допомогою виконання ситуативних прикладних завдань, спрямованих на застосування навчальних досягнень з географії для розв'язування завдань, наближених до реального життя. Любов Петрівна аргументовано переконує, що нетрадиційні компетентісно-формувальні уроки позитивно впливають на процес накопичення досвіду творчої діяльності учнів, збагачують їхнє емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому, поглиблюють і поширюють географічне бачення світу.

Заключним акордом дисертаційного дослідження постало обґрунтування визначення рівня сформованості ПГКУ в результаті проведення відповідного педагогічного експерименту. При цьому було дотримано вимог щодо дослідження. На підставі аналізу результатів експерименту дисертанткою доведено ефективність застосування методичної системи формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи. Значну увагу приділено контролю і корегуванню рівня сформованості предметно-географічних компетентностей учнів, методиці проектування та застосування компетентісно-орієнтованих завдань. Достовірність наведених у розділі кількісних результатів експериментального дослідження не викликає сумніву. Результативність проведеного експерименту підтверджене поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних, використанням методів математичної статистики (табл.5.1,5.3-5.21; рис.5.2-5.5).

Теоретична та практична значущість, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і практичних рішень дисертації, їхня достовірність та новизна.

Теоретична значущість дисертації полягає в тому, що автором розвинуто низку положень стосовно визначення структури й змісту предметної географічної компетентності учнів; наукового обґрунтування, розробки і апробації методичної системи формування предметної географічної компетентності в учнів основної школи. Ефективність такого формування забезпечено вирішеними дисертанткою завданнями, насамперед:

- визначенням психодидактичних засад формування предметної географічної компетентності учнів у процесі навчання географії;
- розробкою моделі методичної системи формування предметної географічної компетентності та її структурно-функціональних складників;
- здійсненням диференціації методичних прийомів навчання географії та, використовуваних у процесі формування предметної географічної компетентності;
- уточненням класифікації сучасних засобів навчання географії відповідно до методичних особливостей їхнього застосування для формування предметної географічної компетентності;
- систематизацією традиційних та інноваційних форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі компетентісного навчання географії;

- удосконалення структури компетентнісно-формувальних уроків географії та розроблянням методичних рекомендацій до їхнього проектування й проведення;

- побудовою алгоритмів проектування та застосування компетентнісно-орієнтованих завдань з географії.

Дисертанткою правомірно визначено задачі наукового дослідження та його головну мету й цілеспрямовано реалізовано авторську розроблену методичну систему формування предметної географічної компетентності учнів.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і практичних рішень дисертації та їхня достовірність забезпечені насамперед:

- творчим узагальненням достатньої кількості першоджерел за тематикою дисертації, у т.ч. найактуальніших розробок;

- методологічною й методичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження й тривалим його характером;

- коректно проведеним педагогічним експериментом, спрямованим на визначення ефективності впровадження методичної системи формування предметної географічної компетентності учнів;

- репрезентативністю та статистичною достовірністю експериментальних даних.

Основні теоретичні й практичні результати проведеного дослідження, а також його концептуальні положення й загальні висновки, було достатньою мірою оприлюднено на міжнародних і загальнодержавних науково-практичних конференціях і семінарах та висвітлено у фахових вітчизняних і закордонних часописах й інших виданнях.

Наукова новизна дисертації Л.П. Вішнікіної полягає у винесених нею на захист основних наукових положеннях і розробках щодо методичної системи формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи. Головними з цих положень і розробок є такі:

- теоретично обґрунтовано поняття «предметна географічна компетентність учня»;

- з'ясовано зміст і розроблено структуру предметної компетентності учнів з географії;

- висвітлено зміст предметно-географічних компетентностей як складників предметної компетентності;

- побудовано алгоритми формування предметно-географічних компетентностей учнів;

- ідентифіковано структурно-функціональні складники методичної системи формування предметної компетентності учнів з географії;

- диференційовано методичні прийоми навчання географії, що застосовуються у процесі формування предметної компетентності учнів з географії;

- представлено методичні рекомендації до проектування та проведення компетентнісно-формувальних уроків географії;

- запропоновано методику перевірки й оцінювання предметно-географічних компетентностей учнів;

- на основі аналізу сучасних методів, видів, способів і прийомів контролю навчальної діяльності та навчальних досягнень учнів з географії створено алгоритми проектування й застосування компетентнісно-орієнтованих завдань із географії.

Практичну значущість дисертації зумовлюють, передусім, у розробленні та впровадженні в практику основної школи створеної автором моделі методичної системи формування ПГКУ та навчально-методичного забезпечення такого впровадження: підручників, навчальних і методичних посібників, дидактичних матеріалів, довідників, компетентнісно-орієнтованих завдань. Теоретичні висновки дослідження використано у процесі розробки відділом навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України проекту Концепції географічної освіти в основній школі (2014 р.). Результати дослідження упроваджено в практику закладів загальної середньої освіти м. Полтави і Полтавської області, Черкаської, Дніпропетровської та Київської областей. Положення й результати дослідження впроваджено в систему роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Загалом дисертація є завершеною науковою працею та складається зі вступу, п'яти розділів й висновків до них та загальних висновків. Список використаних джерел налічує 602 найменувань (з них 14 латиницею) на 64 сторінках, 23 додатки розміщено на 141 сторінці. Дисертація, повним обсягом 602 сторінки, містить 397 сторінок основного тексту, 21 рисунок і 44 таблиці.

Текстова частина дисертації має достатні й коректно зроблені посилання на літературні джерела. Дисертація та автореферат написано українською мовою, належним чином оформлено й проілюстровано необхідними табличними та графічними матеріалами.

Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях цілком достатня із врахуванням встановлених вимог, позаяк авторкою за темою дисертації опубліковано у 54 працях, з яких: 1 монографія: 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав, що включені до міжнародних наукометричних баз, із наряду підготовленої дисертації (у т.ч. 3 одноосібні); 15 статей у фахових наукових виданнях України (у т.ч. 5 одноосібних); 1 програма, 3 підручники, понятійно-термінологічний словник і 8 навчальних посібників для закладів загальної середньої освіти і закладів вищої освіти з відповідним грифом Міністерства освіти і науки України (у апробацію матеріалів дисертації; 12 публікацій у періодичних виданнях і матеріалах й тезах конференцій та з'їздів (у т.ч. 5 одноосібних).

Зміст автореферату ідентичний змісту основних положень дисертації.

Дискусійні положення та зауваження. Щодо змісту дисертації, сформульованих в ній положень і висновків можна висловити такі судження і побажання.

1. В розробленій Л.П. Вішнікіною відкритій «Методичній системі», презентованій графічною моделлю, блоки «дії – взаємодії» виступають як зовнішні чинники системи – її творці чи реалізатори? Чи проведена автором апробація системи дає підстави вважати її оптимальною? В чому вбачається можливість оптимізації системи як процесу вибору найкращого варіанту із можливих?
2. «Методична система» Л.В. Вішнікіної спрямована на формування предметної компетентності в учнів основної школи. Яким вбачається зв'язок формування предметних компетентностей між ланками середньої освіти (початкова, основна, старша (профільна школи)? Яким може бути (повинен бути) вихід на підготовку вчителів географії в університетах?
3. В об'ємних «Додатках» до дисертації, зміст яких є суттєвим доповненням до змісту дослідження, в розробках уроків після їх тем формулюється мета з переліком компетентностей, варто звертати увагу учнів на деякі змістові недоречності: Додаток К -1. Орієнтований план-конспект уроку (7 клас). Змістовий блок 1: Географія-наука про Землю. Географія не може бути одноосібною «наукою про Землю», адже вона є об'єктом вивчення геології, геофізики, астрономії та ін. Суперечливим є також віднесення картознавчої компетентності до «міжпредметно-інтегральної», адже за висловами класиків «карта є альфою і омегою географії», її сутністю.
4. При загальній збалансованості розділів дисертації за їх змістом і повнотою викладу, надто куцим і декларативним видається зміст другого розділу «Психодидактичні засади компетентнісного навчання географії» в авторефераті.

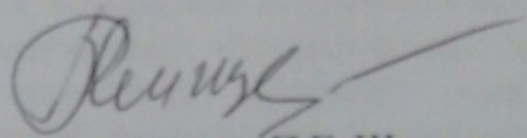
У цілому наведенні дискусійні положення, що містяться у дисертації, свідчать про перспективність подальшого розвитку методики формування предметної географічної компетентності учнів у навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Висловлені зауваження та побажання не знижують теоретичної й практичної цінності проведеного дослідження, яке є завершеним науковим доробком, який характеризують наукова новизна, чітка структурованість, логічність викладу матеріалу, повнота висвітлення основних положень у публікаціях. Детально проаналізувавши дисертацію Любові Петрівни Вішнікіної на тему: «МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ З ГЕОГРАФІЇ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ», приходимо до висновку, що робота є завершеним та цілісним доробком з проблеми, яка має вагоме теоретичне й практичне значення для теорії й методики навчання географії. Вважаю, що дисертаційна робота за змістом, висновками, одержаними результатами відповідає вимогам п.п. 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого

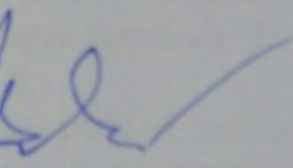
постановою КМУ №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.). Автор Любов Петрівна Вішнікіна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання (географія).

Офіційний опонент:

Член-кореспондент НАПН України
доктор географічних наук, професор,
професор кафедри географії України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

П.Г. Шищенко

15.05.18